

مهرهایی از جنس عشق

عمادالدین شیخ الحکامی*

مهرهایی از جنس عشق / نگاهی گرافیکی به مهرهای دوره قاجار / محسن احتشامی - تهران: کتاب خورشید، ۱۳۸۳.

چکیده

در کتاب مهرهایی از جنس عشق، هفت گروه مهر، معرفی شده است. مهرهای با کیفیت بالا از نظر خوشنویسی، ترکیبات و تزیینات و مرتبت اجتماعی دارندگان، مهرهای مشابه گروه اول که در شمار مهر دوم دارندگانشان است. مهرهای افراد معمولی، مهرهای خوش ساخت روحانیان، مهرهای مشاغل معتبر، مهرهایی که در آنها نام علی به کار رفته است. مهرهایی که در آنها پیشوند عبد به کار رفته است. بخش دوم کتاب، مختص معرفی مهرهای تصویری است.

با وجود فواید مترتب بر این کتاب، ایرادات و اشکالاتی نیز بر آن وارد است، که عبارتند از: عدم تقسیم بندی علمی و رعایت اصول منطقی، عدم ذکر اندازه و شکل دقیق مهرها، عدم ذکر دقیق شماره اسناد مورد استفاده، عدم بکدستی در بازنویسی متن مهرها، بی توجهی به وزن شعر فارسی در سجع مهرها، ناآشنایی با سجع‌های رایج در دوره قاجار و...

کلید واژه: مهر، مهرهای دوره قاجار، جنبه‌های گرافیکی و تزیینی مهرها.

موضوع مهر از جمله مباحث جذابی است که هم برای اهل تاریخ و نسخ خطی و اسناد موضوع قابل توجه و مهمی است و هم به خاطر وجود جنبه‌های گرافیکی

*. کارشناس ارشد کتیبه‌ها و اسناد دوره اسلامی.

و خط و تزئین مهرها توجه اهل هنر را به خود جلب کرده و می‌کند.

کتاب‌مهرهایی از جنس عشق: نگاهی گرافیکی به مهرهای دوره قاجار، کتابی خوش چاپ است و با طرح جلد و کاغذ خوش رنگ و قطعی زیبا ارائه شده که نشان از ذوق مؤلف و ناشر و یا هر دو دارد. کتاب دو زبانه است و تمام مطالب و نوشته‌ها و متن مهرها به زبان انگلیسی هم ترجمه شده است. عنوان شاعرانه کتاب (که البته معنایی پر بخش اول آن مترتب نیست) نشان می‌دهد که کتاب حاوی نگاهی گرافیکی است، اما مؤلف محترم کوشیده است تا در مقدمه، اشاراتی هم به تاریخ مهر بنماید و حتی بشارت دهد که کتابی با عنوان سیر تحول مهرهای ایرانی از ابتدا تا ماضی حاضر را در دست تألیف دارد.

پس از اطلاع از انتشار این کتاب، با اشتیاق کامل کتاب را تهیه کردم. اگرچه عادت کرده‌ام تا از نوشته‌ها و کتابهای دوستان هنرمند (و نه لزوماً پژوهشگر) توقع کار علمی و روشمند را نداشته باشم، اما متأسفانه گاه آنقدر ساده انگارانه به موضوعی نگاه می‌شود که حتی از همان دیدگاه ذوقی و هنری هم دارای ارزش نبوده و حتی گمراه کننده نیز می‌شود.

کتاب فاقد فهرست منابع است و از پاورقی‌های مقدمه کتاب برمی‌آید که از بسیاری از مقالات و کتب چاپ شده (حتی به زبان فارسی) هم که اختصاصاً به موضوع مهر و حتی مهرهای دوره قاجار مربوط می‌شده، استفاده نشده است. ارجاع به منابع مربوط به مهرهای این دوره، منحصر به چهارمقاله است که آن هم بدون ذکر نام نویسنده و نام مقاله یاد شده است. بدیهی است آنگاه که دیوار پژوهشی بر این شالوده استوار باشد، جز کثرتی و کاستی نتیجه‌ای نخواهد داشت.

مؤلف محترم کتاب را به بخشهای ذیل تقسیم کرده است:

بخش اول: گذری و نظری.

بخش دوم: مهرهای نوشتاری.

گروه اول، مهرهای با کیفیت بالا از نظر خوشنویسی، ترکیبات و تزئینات و مرتبت اجتماعی دارندگان (تقسیم مهرها بر اساس کیفیت و ارزش هنری).

گروه دوم، مهرهای مشابه گروه اول که مهر دوم دارندگانشان محسوب می‌شوند. (این موضوع بدون استناد علمی مطرح شده و اگر درست باشد، می‌توان آن را تقسیم‌بندی بر اساس ارزش کاربردی مهرها دانست و البته در اکثر موارد جزو دسته اول قرار می‌گیرند).

گروه سوم، مهرهای افراد معمولی (تقسیم بندی بر اساس شغل و شخصیت افراد) گروه چهارم، مهرهای خوش ساخت روحانیان (تقسیم بر اساس ارزش هنری و یک شغل. البته معلوم نیست تعلق این مهرها به روحانیان را در کجا نشان داده‌اند. و روشن نشده است که تفاوت این گروه با گروه اول در چیست!)

گروه پنجم، مهرهای مشاغل معتبر که به شکلی وابسته به سیستم حکومتی بوده‌اند. (لا بد در این مورد هم مثل موارد پیش باید به دانسته‌های بیان نشده مؤلف اعتماد کرد. باز هم تقسیم بندی بر اساس شغل که دقیقاً همان گروه اول است).

گروه ششم، مهرهایی که در آنها نام علی به کار رفته است. (تقسیم بندی بر اساس یک نام که البته می‌تواند با همه گروههای پیشین وجه مشترک داشته باشد).

گروه هفتم، مهرهایی که در آنها پیشوند عبد به کار رفته است. (توضیح مؤلف محترم در صفحه ۱۲۷ نشان می‌دهد که متأسفانه مفهوم درست این کاربرد را دریافته‌اند. علاوه بر آن که با بقیه گروهها هم می‌تواند وجه اشتراک داشته باشد چنان که در اکثر مهرهای گروه چهارم هم «العبد» و «عبد» دیده می‌شود. علاوه بر این، ایشان کاربرد واژه عبد را با بخش اول دسته‌ای از نامها چون عبدالکریم و عبدالحسین و غلام علی یکی دانسته و نمونه‌هایی از هر دو را در این بخش آورده‌اند).

بخش دوم کتاب نیز با عنوان مهرهای تصویری ذکر شده است، اما در واقع چون غیر از یکی دو مورد از مهرهای این بخش، همه دارای نوشته نیز هستند نمی‌توان آنها را در مقابل بخش اول قرار داد و در واقع زیر مجموعه آن به حساب می‌آید.

بدیهی است اولین شرط برخورد علمی با یک موضوع و یا یک مجموعه پراکنده، توانایی طبقه‌بندی آن مجموعه است. چنانکه دیده می‌شود تقسیم بندی انجام گرفته بسیار غیر علمی و بدون رعایت اصول منطقی است.

با توجه به اهمیت موضوع شکل و اندازه مهر در هر دوره، و چاپ مهرها در اندازه‌ای درشت‌تر از اصل، لازم بود تا اندازه دقیق مهرها نیز ذکر شود.

ذکر دقیق شماره اسناد مورد استفاده (حتی از مجموعه خصوصی) و یا نمونه‌هایی که مؤلف محترم به صورت اتفاقی با آن برخورد کرده و یا کسی در اختیارشان نهاده است، از اولین شرایط انجام یک کار پژوهشی مستند است. اما اشاره به این موضوع تنها به صورت جملاتی مبهم در مقدمه کتاب آمده است. (ص ۸). درباره نام مشخصات صاحبان مهرها نیز هیچ سخنی به میان نیامده است. افزودن چنین توضیحاتی با توجه به آنکه ایشان ظاهراً اصل اسناد را در اختیار داشته و تعداد قابل توجهی از صاحبان مهرها

نیز از خاندان مؤلف محترم بوده‌اند، می‌توانست بر ارزش تاریخی کتاب بیفزاید و طبقه‌بندی مؤلف بر اساس شخصیت و موقعیت دارندگان مهر را مستند سازد.

در بازنویسی متن مهرها نیز به صورت یکدست عمل نشده و در برخی موارد تاریخ و جملات لاتین مهرها بازخوانی نشده است.

گذشته از این کلیات که متأسفانه کتاب را بکلی از اعتبار علمی انداخته است، تنها ارزش کتاب می‌توانست در ارائه نمونه‌هایی واضح و روشن از برخی مهرهای این دوره باشد تا دست کم، علاقه‌مندان به این موضوع بتوانند با شیوه خواندن مهر آشنا شوند و اصولی را در این باب بیاموزند. در هیچ جای کتاب متأسفانه به این موضوع (اصول مهر خوانی) پرداخته نشده است و در متنهای بازخوانی شده نیز اشتباهات فراوانی وجود دارد که به هیچ وجه برای کسی که مدعی ممارست چند ده ساله با موضوع مهرهاست، قابل بخشش نیست. برخی از این اغلاط علاوه بر بی‌دقتی، به ناآشنایی مؤلف با وزن شعر فارسی، کاربرد آیات قرآن و جملات دعایی و نیز سجعهای رایج در این دوره، و حتی به ناآشنایی مؤلف هنرمند با چگونگی نگارش خط نستعلیق و شیوه طغرا نیز باز می‌گردد. به عنوان نمونه، شماری از این موارد در این یادداشت آورده می‌شود.

بی‌توجهی به وزن شعر فارسی در سجع مهرها:

شماره صفحه	درست	قرائت نادرست
۲۸	یگانه گوهر دریای خسروی، بهمن	گوهر یگانه دریای خسروی بهمن
۲۸	دری ز مخزن عباس شه بود خانلر	مخزن در دری، خانلر شه عباس بود
۳۱	ز برج خسروی خورشید عزالدوله شد تابان	ز برج خسروی شد نام عزالدوله چون خورشید
۳۲	فروزان گوهر دریای شاهی حشمت‌الدوله	گوهر فراوان دریای شاهی، حشمت‌الدوله
۳۹	سلطان مراد، گوهر دریای خسروی	گوهر دریای خسروی، سلطان مراد
۴۰	مه برج شاهی، انوشیروان	برج شاهی انوشیروان
۱۱۵	بدین دو نام مسلم ولای «صحرايي»	بد دین و نام مسلم ولای «صحرايي»

عدم آشنایی با آیات قرآن و نوع کاربرد آنها در مهرهای این دوره:

۴۵	طوبی لهم و حسن مآب	اللهم طوبی و حسن و مآب
۹۰	قال انی عبدالله	قال ابی عبدالله
۹۱	ورفعناه مکانا علیا	ورفعنا مکانا

نا آشنایی با سجع های رایج در این دوره:

۱۳	المتوکل علی الله الملك الغنی...	الله علی المتوکل الملك الغنی...
۳۸	الراجی الی الله مسرور الوائق بالله الرحیم الغنی،	الراجی مسرور الله یا الله الرحیم، الغنی عبدالوائق ابن عبدالکریم
۷۸	عبدالکریم بن عبدالغنی	
۸۸	الوائق بالله الغنی، احمد بن جواد بن احمد	یاالله احمد الغنی الوائق بن احمد بن جواد
۸۰	الوائق بالله، محمد رسول الله	یا الله الوائق محمد الموسوی
۹۱	وائقا بربه الغنی	والقاهر انه الغنی
۱۱۸	رب نجّنی بمحمد و علی	مجتبی محمد علی

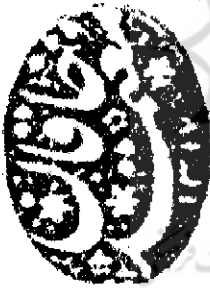
نا آشنایی با قاعده نوشتن نام پدر و پسر:

۹۰	ابن مصطفی، محمد علی	مصطفی ابن محمد علی
۹۱	ابن ابوطالب، محمد تقی	ابوطالب بن محمد تقی
۹۲	ابن احمد، حسین الحسینی	احمد ابن حسن الحسینی

ناتوانی در قرائت طغرا و برخی غلط خوانی های دیگر:

۳۸	شاهزاده حاجیه	شاهزاده حسین
۴۵	شاهزاده بزرگ	شاهزاده بن؟
۴۵	الراجی الی الله، مراد	الراجی الله مراد
۴۶	میشرالذوله	مشیر الدوله
۱۴۰	عبده سلطان بایزید	عبده یا سلطان
۱۰۱	معاون الایاله	معاون الامالیه
۱۳۰	عبده یحیی	عبده حسنی
۱۱۷	علی، منظور احمد	منظور حمد علی
۱۷۰	حیات	رضا

دوره جدید سوم، شماره سوم، شماره سوم و چهارم پاییز و زمستان ۱۳۸۴ (پیاپی ۳۰ و ۳۱)

مجتهدان
Mojtahed Moqaddan
1317 (1999)

محمدعلی اعتمادالتویه
Mohammad Shahi
Etemad-ot-Towliyah 1305 (1887)

اعتمادحضور
Etemad Hozur

مستوفی و وزیر آستان قدس
Mostofi va vazir-e astan-e
Qods, Motamed-ot-Towliyah

قوام التویه
Qavam-ot-Towliyah

عبدالله الله الراجي
محمدين محمدعلي
Abdoh Allah ar-Rajji
Mohser-eh-e-Mohammed Ali

ستادعلي
Etemad-ol-Molk

شمس الملوك
Shams-ol-Mamalek 1324 (1906)

لطف علي
Lotf Ali

Lotf Ali eh-e-Imam Qoli (Khan bābā) 1306 (1888)